

Janusz MARIĄŃSKI

ŁUDNOŚĆ CYWILNA UKRAINY WOBEC WOJNY HYBRYDOWEJ

W drugiej dekadzie dwudziestego pierwszego wieku światową opinią publiczną wstrząsnęła agresja Rosji na Krymie i we wschodniej Ukrainie. Każdy konflikt wojenny ma swoją specyfikę. Także ten na Ukrainie nosi liczne znamiona oryginalności. Obok zwiększonego udziału ludności cywilnej, będącej ofiarą tej wojny, jednym ze specyficznych jego elementów są uwarunkowania historyczne, etniczne i społeczno-ekonomiczne terytorium wschodniej Ukrainy dotkniętego konfliktem wojennym. Zastosowano w nim najnowsze sposoby prowadzenia działań agresywnych wobec zaatakowanego kraju przyjmujące postać narzędzi wojny hybrydowej. Działania militarne powodują rodzaj kryzysu, czyli długotrwałej sytuacji trudnej, która generuje doświadczanie stresu o charakterze chronicznym.

Konflikty wojenne wywołują różnorakie skutki zarówno dla ich bezpośrednich, jak i pośrednich uczestników. Od kilku dziesięcioleci skutki te stanowią przedmiot badań nauk społecznych. Do znanych badaczy tej problematyki należy Stevan E. Hobfoll, który wypracował metodę analizy opartą na Inwentarzu Oceny Zachowania Zasobów (ang. Conservation of Resources Evaluation). Za pomocą tego narzędzia Hobfoll z zespołem, a także inni naukowcy, przebadali uczestników prawie wszystkich konfliktów wojennych z ostatnich dziesięcioleci. Także autorzy książki

*People in the Face of Modern Warfare: Relationships between Resource Distribution and Behaviour of Participants in the Hostilities in Ukraine*¹ zastosowali podejście Hobfolla do przeprowadzenia empirycznych badań społecznych uczestników rozpoczętego w roku 2014 i trwającego do dzisiaj konfliktu w Ukrainie. Recenzowana książka przedstawia wyniki takich badań dotyczących kilkuset podmiotów – badania podjął zespół doświadczonych specjalistów z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (psycholog – Iwona Niewiadomska i dwoje socjologów – Katarzyna Lenart-Kłoś i Stanisław Fel).

Książka składa się z pięciu logicznie powiązanych i metodologicznie uporządkowanych rozdziałów. W rozdziale pierwszym („Context of Military Operations in Ukraine”) przedstawione zostały kontekst i różne aspekty działań wojennych prowadzonych w Ukrainie. Ukazano w nim historyczne i geopolityczne aspekty specyficznego położenia tego kraju (do roku 1991 był on częścią ZSRR), jego zasobów naturalnych, a także kryzysu politycznego, którego ważny element stanowiła aneksja

¹ Stanisław Fel, Iwona Niewiadomska, Katarzyna Lenart-Kłoś, *People in the Face of Modern Warfare: Relationships between Resource Distribution and Behaviour of Participants in the Hostilities in Ukraine*, Brill/V&R unipress, Göttingen 2022, ss. 172.

Krymu przez Federację Rosyjską. W dalszej części naszkicowano różne przejawy toczzonej w Ukrainie wojny hybrydowej. Wojna hybrydowa łączy elementy klasycznych konfliktów zbrojnych z elementami nowych technologii informacyjnych i oddziaływania psychologicznego. Wojna nowej generacji zakłada zatarcie granic między czasem wojny a czasem pokoju, a także zastosowanie środków niemilitarnych. Koncepcja wojny zastępczej koncentruje się na pośrednim włączeniu w konflikt trzeciej strony – w celu wywarcia wpływu na oczekiwane rozstrzygnięcie konfliktu. Kolejny element wolny hybrydowej, wojna informacyjna, polega na umiejętnym posługiwaniu się informacją, której przekaz przybiera postać propagandy i służy celowi wywarcia wpływu na świadomość społeczeństwa. W ostatniej części rozdziału przedstawiono sytuację ludności cywilnej podczas konfliktu wojennego. Punktem wyjścia prezentowanych badań jest analiza społeczno-demograficznego kontekstu konfliktu wojennego w Ukrainie w kategoriach kryzysu. Zwrócono uwagę zwłaszcza na skład etniczny i sytuację demograficzną ludności cywilnej. Na podstawie danych statystycznych przedstawiono konsekwencje wojny hybrydowej dla ludności cywilnej przesiedlonej z terenów objętych wojną. Dotyczą one problemów w zakresie zdrowia psychosomatycznego, między innymi zespołu stresu pourazowego, oraz doświadczania bezrobocia i innych trudności w funkcjonowaniu społeczno-gospodarczym.

W rozdziale drugim („Research Methodology”) autorzy prezentują metodologię własnych badań empirycznych, w których postawiono trzy główne pytania: Jakie czynniki psychospołeczne decydują o dystrybucji zasobów (przypisywaniu im znaczenia oraz doświadczaniu zysków i strat zasobowych) u uczestników konfliktu zbrojnego? Jakiego rodzaju związki występują między dystrybucją zasobów

a strategiami radzenia sobie ze stresem u przez uczestników konfliktu zbrojnego? Jakiego rodzaju związki występują między dystrybucją zasobów a wybranymi skutkami uczestnictwa poszczególnych jednostek w działaniach wojennych? Aby uzyskać odpowiedzi na te pytania, dokonano statystycznej analizy danych zgromadzonych za pomocą następujących narzędzi: metryczki oraz testów: Conservation of Resources Evaluation Hobfolla, The Coping Orientations to Problems Experienced (Mini-COPE), Post-Traumatic Stress Disorder Checklist – Military Version, Maudsley Addiction Profile (MAP), Aarona Becka Depression Inventor i Post-Traumatic Growth Inventory Richarda L. Tedeschi’ego i Lawrence’a G. Calhouna. Badania terenowe przeprowadzono w roku 2019 zarówno wśród osób zamieszkujących region Donbasu we wschodniej Ukrainie, jak i wśród osób przesiedlonych do środkowej i zachodniej Ukrainy wskutek trwającego od roku 2014 konfliktu. Badania realizowano w szpitalach, ośrodkach readaptacji i w miejscach pobytu przesiedleńców. Respondentami byli zarówno cywile, jak i przedstawiciele służb mundurowych (324 osoby). Tak konceptualizacja badań, operacjonalizacja podstawowych pojęć, sformułowany problem główny i problemy szczegółowe, przygotowanie narzędzia badawczego, jak i realizacja niełatwych do wykonania badań terenowych zasługują na pełną aprobatę.

Celem rozdziału trzeciego („Description of How Resources Are Distributed as People Adapt to War Operations”) jest prezentacja dystrybucji zasobów, jakimi dysponuje człowiek w procesie adaptacji do działań wojennych. Analizie poddano cechy społeczno-demograficzne i ich wpływ na przypisywanie znaczenia posiadanym zasobom, odczuwanie zysków zasobowych, a także doświadczanie strat zasobów w życiu codziennym. Zarówno znaczenie zasobów, jak i związane z nimi

zyski oraz straty dotyczą zasobów materialnych, energii, stanu podmiotu i jego zasobów. Przedstawiono wyniki analiz zmiennych zawartych w Inwentarzu Oceny Zachowania Zasobów. Wzięto pod uwagę cechy społeczno-demograficzne respondentów, takie jak ich płeć, fakt utraty bliskiej osoby w wyniku konfliktu, stan cywilny, poziom wykształcenia, edukację i miejsce zamieszkania przed rozpoczęciem konfliktu zbrojnego, odległość miejsca zamieszkania od bezpośrednich działań wojennych, wcześniejsze i obecne zaangażowanie w działania wojenne, ocenę sytuacji materialnej respondentów w przeszłości i aktualnie, posiadanie oszczędności i zabezpieczenia materialnego oraz aktualny status mieszkaniowy. Ustalono, że na postrzeganie znaczenia zasobów w życiu w sposób istotny wpływa płeć, fakt utraty bliskiej osoby w wyniku prowadzonych działań wojennych oraz edukacja i miejsce zamieszkania przed rozpoczęciem konfliktu zbrojnego, a także zaangażowanie w działania wojenne w przeszłości. Doświadczane w ciągu życia zyski zasobów zależą od płci, faktu utraty bliskiej osoby w wyniku prowadzonych działań wojennych, sytuacji materialnej po rozpoczęciu konfliktu, miejsca zamieszkania przed rozpoczęciem konfliktu zbrojnego, odległości miejsca zamieszkania od bezpośrednich działań wojennych, a także zaangażowania w działania wojenne w przeszłości i aktualnie. Na ocenę stopnia utraty zasobów wpływają natomiast sytuacja materialna przed rozpoczęciem konfliktu, jak również po jego rozpoczęciu oraz odległość miejsca zamieszkania od bezpośrednich działań wojennych.

W rozdziale czwartym („Relationships between Resource Distribution and Approaches to Coping with War”) autorzy przedstawili zależności między dystrybucją zasobów (doświadczanymi zyskami i stratami oraz przypisywaniem im znaczenia) a wykorzystywaniem sposobów

zaradczych w sytuacjach problemowych doświadczanych przez uczestników konfliktu wojennego w Ukrainie. Rozdział składa się z sześciu logicznie powiązanych części. W pierwszej z nich zaprezentowano kontekst teoretyczny relacji zachodzących między dystrybucją zasobów a preferencją strategii zaradczych. W analizie scharakteryzowano doświadczenia wojenne w kategoriach sytuacji trudnych, które często generują stres psychologiczny. Jednocześnie wskazano, że w sytuacjach stresowych człowiek może wykorzystywać aktywne lub pasywne strategie zaradcze. Powołano się również na wyniki badań prowadzonych na gruncie opracowanej przez Hobfolla teorii zachowania zasobów; wyniki te wskazują na występowanie zależności między dystrybucją zasobów (poziomem zasobów oraz ich zyskami i stratami) a strategiami radzenia sobie ze stresem w różnych okolicznościach życiowych. W trzech kolejnych paragrafach ukazano wyniki przeprowadzonych badań odnoszące się do zależności między preferencją sposobów radzenia sobie z trudnościami a (1) przypisywaniem wartości (znaczenia) posiadanym zasobom, (2) odczuwanymi zyskami zasobowymi i (3) doświadczanymi stratami zasobowymi. Do pomiaru dystrybucji zasobów wykorzystano test Hobfolla Conservation of Resources Evaluation, a do badania strategii radzenia sobie ze stresem zastosowano metodę The Coping Orientations to Problems Experienced, umożliwiającą analizę czterech takich strategii.

W piątym paragrafie ukazano wyniki badań służących wyodrębnieniu predyktorów testowanych sposobów radzenia sobie ze stresem wśród zmiennych określających dystrybucję zasobów. Przeprowadzone analizy statystyczne pozwoliły wyróżnić predyktory następujących strategii stosowanych przez uczestników działań wojennych: zadaniowego radzenia sobie z problemami, pasywnego radzenia sobie

z trudnościami, poszukiwania wsparcia w sytuacjach problemowych, preferowania zachowań unikowych w sytuacjach problemowych, zwrotu ku religii w sytuacjach trudnych, akceptacji doświadczanych problemów oraz wykorzystywania poczucia humoru w radzeniu sobie z trudnościami. W ostatniej części przedstawiono implikacje praktyczne dotyczące ukierunkowania działań pomocowych w stosunku do osób doświadczających trudności wynikających z konfliktu militarnego. Implikacje praktyczne mają charakter zasad pomocowych, wynikających bezpośrednio z założeń Hofbolla teorii zachowania zasobów.

W rozdziale piątym („Relationships between Resource Distribution and Multidimensional Consequences of Being Caught Up in War”) ukazane zostały relacje zachodzące między wielowymiarowymi skutkami funkcjonowania w długotrwałej sytuacji konfliktu militarnego w Ukrainie a dystrybucją zasobów (postrzeganymi zyskami i stratami oraz przypisywaniem im znaczenia). Pierwszy paragraf posłużył przedstawieniu w świetle literatury przedmiotu zależności między dystrybucją zasobów scharakteryzowaną na gruncie teorii zachowania zasobów a nasileniem stresu potraumatycznego, zaburzeń somatycznych, trudności psychicznych, zaburzeń psychotycznych, depresji, agresji oraz wzrostu potraumatycznego. Szczególną uwagę zwrócono na negatywne skutki stresu doświadczanego w długim okresie (stresu chronicznego). Trzy kolejne paragrafy zawierają rezultaty analiz empirycznych poświęconych zależnościom zachodzącym między dystrybucją zasobów a wielowymiarowymi skutkami funkcjonowania uczestników działań wojennych w Ukrainie. Do pomiaru dystrybucji zasobów wykorzystano Conservation of Resources Evaluation Hofbolla, a do analizy wielowymiarowych skutków stresu zastosowano Post-Traumatic Stress Disorder Checklist – Military Version, Maudsley

Addiction Profile, Depression Inventory Aarona Becka oraz Traumatic Growth Inventory Tedeschi’ego i Calhouna.

W piątym paragrafie ukazano wyniki badań służących wyodrębnieniu wśród zmiennych określających dystrybucję zasobów predyktorów testowanych skutków doświadczanej traumy. Przeprowadzone analizy statystyczne pozwoliły wyodrębnić predyktory takich skutków stresu, jak: trudności somatyczne, problemy psychiczne, objawy psychotyczne, objawy depresyjne, objawy stresu potraumatycznego, wzrost potraumatyczny. Na podstawie uzyskanych wyników w ostatnim paragrafie przedstawiono wskazówki odnośnie do udzielania wsparcia osobom odczuwającym różnorodne skutki traumy wojennej. Propozycje działań interwencyjnych i terapeutycznych zostały powiązane z założeniami teorii zachowania zasobów – między innymi w kontekście uwzględniania „siły” i „słabości” adresata, koncentrowania wsparcia na zasobach (nie zaś na deficytach) oraz uwzględniania kosztów związanych z procesami adaptacji.

Książka *People in the Face of Modern Warfare* jest pracą cechującą się oryginalnością i wysokimi walorami naukowymi. Stanowi ona pierwsze tego typu stadium psychologiczno-socjologiczne opublikowane w Polsce, niemające wielu odpowiedników w literaturze światowej. Wzorowo przeprowadzono analizy na trzech poziomach: diagnostycznym, interpretacyjnym i wyjaśniającym. Rezultaty badań własnych przedstawione w książce przez badaczy lubelskich dowodzą, że cele teoretyczne i praktyczne, które sobie wyznaczili, zostały osiągnięte. Wyniki badań osób, które długotrwale funkcjonowały w warunkach wojennych, potwierdziły empirycznie założenia koncepcji zachowania zasobów, a tym samym posłużyły realizacji założonych celów teoretycznych.

Książka dotycząca kondycji człowieka w warunkach współczesnej wojny, obejmująca analizy związków między

dystrybucją zasobów a zachowaniami uczestników wojny, ma przede wszystkim walory teoretyczno-empiryczne, ale nie jest pozbawiona ważnych odniesień praktycznych. W zakończeniu rozdziałów czwartego i piątego zawarto wskazówki dotyczące profesjonalnego wspierania uczestników działań wojennych w kontekście mechanizmów wynikających z teorii Hofbolla – głównie hamowania ponoszenia strat i wzmacniania osiągania zysków. Kształtowanie konstruktywnej dystrybucji zasobów stanowi bardzo ważną podstawę profesjonalnego wspierania osób doświadczających traumy wojennej, zarówno w kontekście preferowania adaptacyjnych sposobów radzenia sobie ze stresem, jak również w aspekcie redukowania jego negatywnych konsekwencji. Zaprezentowane implikacje praktyczne stały się szczególnie istotne w sytuacji wzmożonego ataku militarnego Rosji na Ukrainę rozpoczętego 24 lutego 2022 roku. Jednym z najważniejszych skutków agresywnych działań wojsk rosyjskich była migracja wewnętrzna i zewnętrzna wielu milionów

ludzi z zagrożonych terenów, którzy potrzebują profesjonalnej pomocy w sytuacji doświadczanej traumy.

Warto na koniec podkreślić, że zrealizowane badania psychosocjologiczne oraz przeanalizowane w sposób wzorcowy wyniki z tych badań mogą stać się zachętą do dalszych poszukiwań badawczych w kontekście teorii zachowania zasobów. Mogłyby one dotyczyć zależności zachodzących między dystrybucją zasobów u uchodźców wojennych a sposobami radzenia sobie ze stresem i jego negatywnymi konsekwencjami. Książka otwiera nowe perspektywy zarówno dla analiz ilościowych, jak i dla badań o charakterze jakościowym. Z pewnością wejdzie ona do światowego obiegu naukowego.

Kontakt: Katedra Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Moralności, Instytut Socjologii, Wydział Nauk Społecznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin
E-mail: januszm@kul.lublin.pl